

Az anyanyelvű rituale kérdése 1848-ban¹

Tengely Adrienn

A latin szertartású római katolikus egyház liturgikus nyelve majd kétezer éven át a latin volt.² Azonban amikor ez már elvált a beszélt nyelvtől, illetve más nyelvű népek is felvették a kereszténységet, a latin nyelv ismerete már csak a klerikusok, illetve a különösen művelt világiak kiváltsága lett, miközben a hívek nagy tömege „kiszorult” a liturgia megértéséből.³ A trienti zsinat megerősítette, hogy a liturgia nyelve a latin és a szentmisét, valamint a szentségek kiszolgáltatását ezen a nyelven kell végezni, és csak a paraliturgikus részekben engedett szűk teret az anyanyelvnek,⁴ illetve a keresztelezés és esketés szertartásakor annál a pár mondatnál, ahol a hívek értő válasza volt szükséges az érvényességhez.⁵ Ez azonban jelentős „támadási felületet” jelentett a Katolikus Egyház számára: a protestánsok, majd később a felvilágosodás hívei előszeretettel hangoztatták, hogy a katolikus hívek csupán gépiesen hallgatják a megszokott latin liturgikus szövegeket, de anélkül, hogy annak értelméről fogalmuk lenne, így a katolikus szertartások nem alkalmasak a valódi hit kialakítására és fenntartására.⁶

Ennek orvoslására a trienti zsinat kötelezővé tette a hívek oktatását a katolikus hitelvek mellett a liturgiáról is, mind az iskolákban, mind vasárnap és ünnepnapokon a templomokban, valamint arra is buzdította a papságot, hogy készítsenek liturgiamagyarázó anyanyelvű könyveket.⁷ A 18. században az elsősorban Muratori nevével fémjelzett ún. reformkatolicizmus⁸ keretében a klérus részéről még erőteljesebben jelentkezett a szertartások megértetésének igénye, mivel úgy vélték, hogy csak ez eredményezhet a hívek számára igazi lelki gyümölcsöket. Ezért a 18. században mind külföldön, mind hazánkban viszonylag nagy

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Természetesen voltak kivételek, mint például a római öskeresztények kezdeti görög nyelvhasználata vagy Dalmáciában a szláv liturgikus nyelvként való alkalmazása. ZSASSKOVSKY József – BARTALOS Gyula, *Az egri rituale kérdései. Általános szempontból tárgyalva és megvitatva*, Eger, 1892. 5-6.; BÖHM János, *A liturgikus nyelvekről*, Eger, Érseki Lyceum Könyvnyomdája, 1897. 49-63.; RADÓ Polikárp, *Milyen legyen a liturgia nyelve?* Praeonia 2018/1. 6., 8.

³ ZSASSKOVSKY – BARTALOS, i. m., 4-22.; BÖHM, i. m., 3-63.; RADÓ, i. m., 7-8.; CSONTA István, *Ünnep-e az ünnep egy ismeretlen nyelven? A liturgikus népnyelv bevezetésének egyértelműsége = Ünneplő ember a közösségben*. Bp. – Kolozsvár, Szent István Társulat – Verbum, 2019. 98-107.

⁴ *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, szerk. DENZINGER, Heinrich – HÜNERMANN, Peter, Bp., Szent István Társulat, 2004. 416.; BÖHM, i. m., 64-73.; FRANKÓ Tamás: *A népnyelv használatára vonatkozó kánonjogi szabályok áttekintése*, Praeonia 2018/1. 38.

⁵ BÁRTH Dániel, *Esküvő, keresztelezés, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon*, Bp., MTA-ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoport, 2005. 28., 96-98.; MISKEI Antal, *Az egri egyházmegye papságának liturgikus könyve (1768) = Esterhazyánium tanulmányok*, szerk. NAGY Andor, Eger, Líceum Kiadó, 2020. 55-64.; Viliam JUDAK, *Népnyelvű mondatok egy ősi liturgikus könyvben*, Praeonia 2015/2. 101., 103.

⁶ *Honi irodalom*, Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81.; BÖHM, i. m. 79.

⁷ *Hitvallások...* i. m., 416.; RÁTZ András, *Liturgika, vagy a római keresztény katolika anyaszentegyház szertársásainak magyarázatya I.* Esztergom, 1823. 85-87.; MIHÁLYFI Ákos, *Az igehirdetés*, Bp., Szent István Társulat, 1921. 208-209.; *Honi irodalom*, Egyházi Literatúrai Lap 1845/2. 81.

⁸ Muratori hazai hatásának szakirodalma igen bőséges: SZAUDER József, *L. A. Muratori két erkölcs-tanú műve a XVIII. századi magyar irodalomban*, Irodalomtörténeti Közlemények 1973/2-3. 171-179.; KÓKAY György, *Muratori és Magyarország. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században*, Magyar Könyvszemle 1998/3. 193-206.; SZELESTEI N. László, *Lodovico Antonio Muratori művei Magyarországon a 18. század második felében*, Magyar Könyvszemle 2000/1. 27-43.; HOLL Béla, *A teológiai gondolkodásmód alakulása a kora felvilágosodás kori magyar katolikus papság könyvkultúrája tükrében = Uő, Laus librorum*. Bp., 2000, 169-180.; SZELESTEI N. László, *Klimo György püspök szerepe Lodovico Antonio Muratori műveinek magyarországi terjesztésében = Uő, Irodalom és lelkiség*. Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiségi Kutatócsoport, 2014. 175–188.

számban jelentek meg az egyházi szertartásokat magyarázó művek, illetve olykor a miseszöveg anyanyelvű átíratai is, bár ezeket csak az olvasni tudó, műveltebb hívek tudták használni.⁹

Azonban a 19. század első felében¹⁰ ez már kevésnek bizonyult, a liturgia szóbeli és írásbeli magyarázata már nem volt elegendő ahhoz, hogy a tömegek a korábbi korok áhítatával vegyenek részt a szertartásokon. A korabeli források egyöntetű leírása szerint két viselkedési forma volt jellemző. A hívek többsége, főleg az iskolázatlan nép továbbra is látogatta ezeket, azonban mivel nem értették, ennek nem sok lelki haszna volt számukra, ezek „sem értelmet, sem szívet jótékonyan nem foglalkoztató s egyedül gépileg végzett és bámult pusztá szokásokká”¹¹ váltak. Ezzel szemben az iskolázottabb, műveltebb rétegek már egyre inkább elmaradoztak a templomból – még a kötelező miséről is¹² –, hisz nem értve számukra sem sokat adott a liturgia, sőt, egyre többen a katolikusok közül is azokat pusztán értelmetlen és felesleges külsőségnek, sőt, a babonások melegágyának tartották, rosszállással, sőt gúnnyal illetve.¹³

A papság érzekelte ezt, de többségében azon az állásponton volt, hogy a liturgia iránti „hidegség”, sőt, ellenszenv oka csakis a tudatlanság, s az évszázadok során kikristályosodott latin nyelvű szertartások teljesen megfelelőek, így azokat nem eltörölni vagy megváltoztatni, hanem a trienti zsinat előírásainak megfelelően lelkiismeretesen magyarázni kell szóban és írásban egyaránt, s így azok a „modern” korban is képesek lesznek betölteni hivatásukat. Egyrészt alaposabb, a liturgiára is kiterjedő hitoktatást kívántak, mivel az iskolákban ez nem szerepelt külön a katekézisben, ezért ennek magyarázata gyakran elsikkadt a tankönyvben szereplő és ezért fontosabbnak tartott egyéb témák mellett,¹⁴ az elsősorban a felnőtteknek szóló vasárnapi és ünnepnap délutáni katekézist pedig sok helyen már maga a papság is elhanyagolta és a hívek is egyre kevésbé látogatták.¹⁵ Másrészt úgy vélték, hogy a megoldást közérthető, a

⁹ ZSASSKOVSKY – BARTALOS, i. m. 3.; Az egyes hazai műveket részletesen lásd.: SZELESTEI N. László, *A hívek szentmise-imádságai a kora újkorban* = Uő, *Irodalom és lelkiség*. Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2014. 13-24.; Uő, *A szentmise a 17–18. századi Magyarországon* = *Eucharisztia és Úrvacsora a 16-18. századi Magyarországon*. szerk.: Uő, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2018. 279-286.; Uő, *Liturgia és magyar nyelv a koraújkorban: a szentmise*, Vigilia 2013/11. 828–837.

¹⁰ A korabeli vallási élet jellemzőihez lásd.: KATUS László, *A magyar katolicizmus a XVIII–XIX. században* = *A Katolikus Egyház Magyarországon*, szerk. SOMORJAI Ádám – ZOMBORI István, Bp., 1991. 65–67.; KÓSA László, *A vallási közönyösség növekedése Magyarországon a 19. század közepén* = *Népi kultúra – Népi társadalom* 13. Bp., 1983. 211-235.; TENGYELY Adrienn, *A vallási élet problémái a 19. század közepén az Egri egyházmegyében* = *Népi vallásosság és hitélet az Egri egyházmegyében a 18-21. században*, szerk. HORVÁTH István, Eger, Érseki Vagyonkezelő Központ, 2020. 51-61.

¹¹ *Honi irodalom*, Egyházi Literaturai Lap 1845/2. 81.

¹² A templomkerülés problémáját már az 1822-es nemzeti zsinaton is komoly gondként érzékelték, s a tervezett 1848-as zsinat tematikájába is bekerült. FEJÉRDY András, *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*. Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 483-488., 508., 513., 532.; TAMÁSI Zsolt, *Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése*, Keresztény Szó 2014/11. 22-25.

¹³ *Honi irodalom*. Egyházi Literaturai Lap 1845/2. 81-82.; ZIMMERMANN Jakab, *A vallási szokások és szertartások magyarázata*, Pest, 1847. 5.; SZANISZLÓ József, *A romai katolika anyaszentegyház ünnepeinek szertartásai*, Szombathely, 1847. Előszó; V. K.: *A lelkipásztor az uralkodó korszellemnek arányában*, Vallási és Egyházi Tár 1832/1. 88-105.; NÉMETH János, *A buzgó lelki pásztor az Oltáriszentség kiosztásában*, Egyházi Tár 1839. (13. köt) márc. 129-136.; SZANISZLÓ József, *Religio és szépművészet szorosan egyesülve a keresztény katolika anyaszentegyház szertartásiban s nyilvános isteni tiszteletében*, Religio és Nevelés 1841/1. 25-31., 38-43.; „om”, *Milly fontos a' kath. anyaszentegyház az ő szertartásaiban*, Religio és Nevelés 1844/1. 73-75.; SZANISZLÓ József, *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásairól általában*, Religio és Nevelés 1845/2. 321-325.; *Egyházi élet*, Religio és Nevelés 1847/2. 1-3., 9., 17.; *Tudomány s irodalom*, Nemzeti Ujság 1845/2. 705.

¹⁴ *Honi irodalom*, Egyházi Literaturai Lap 1845/2. 81-82.

¹⁵ SCITOVSKY János, *Nagy böjti egyházi beszédek*, Rosnyón, 1837. 42-54.; *A böjtről. Társas beszélgetés*, Egyházi Tár 1833/4. 78-93. 89.; *Honi irodalom*, Egyházi Literaturai Lap 1845/2. 81-82. – Csak kis számban hallunk ellenpéldákról a korban: például Csantavéren nagy számban jártak a hívek a misére, a litániára és a katekézisre is (*Egyházi Tudósítások*, Religio és Nevelés 1847/1. 212.). A délutáni templomi katekézis már annyira nem kielégítően „működött” a 19. század közepén, hogy a tervbe vett 1848-as nemzeti zsinat egyik

nyelvújítás igényeinek megfelelő modern nyelvezetű liturgiamagyarázó könyvek kiadása jelenti – akár könnyedebb, szórakoztatóbb formában –, melyeket remélhetőleg azok is kézbe vesznek majd, akik a templomi katekézist már nem igazán látogatják.¹⁶ Ennek megfelelően az 1830–40-es években sorra jelentek meg a szentmisét, a szentségek kiszolgáltatását és az egyéb szertartásokat magyarázó magyar nyelvű munkák,¹⁷ de úgy tűnik, ezek nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, mert továbbra is hasonló panaszokat hallunk a szertartásokon való részvételre vonatkozóan.¹⁸

A másik lehetséges megoldást a szertartások anyanyelvűvé tétele jelentette volna, amely azonban szembehelyezkedett a trienti zsinat előírásaival. Ennek ellenére erre az ún. katolikus felvilágosodáshoz kapcsolódóan¹⁹ voltak kezdeményezések, például az 1786-os „hírhedt” pistoiai zsinat népnyelvű liturgiát kívánt, sőt, a stuttgarti hercegi kápolnában 1786-tól német nyelvű miséket tartottak.²⁰ Hazánkban is ismert hasonló törekvés a korból: II. József kísérletet tett az anyanyelvű szertartások bevezetésére, de szándékát nem koronázta siker.²¹ Azonban a

tárgyalási pontja lett „a délutáni isteni szolgálat célszerűbb elrendezése, egyszersmind a cselédek és dolgozó néposztály vasár-ünnepnapokon tanítása”. 1848/49 és ami utána következett... *Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából*, szerk. LAKATOS Andor – SARNYAI Csaba Máté, Kalocsa, 2001. 51. 127. jegyzet.

¹⁶ ZIMMERMANN, i. m., Vezérszó; SZANISZLÓ, *A romai katolika anyaszentegyház... i. m.*, Előszó; RÁTZ, i. m., Excellentiád! [Előszó]; V. K.: *A lelki pásztor az uralkodó korszaknak arányában IV.*, Vallási és Egyházi Tár 1832/1. 101-102.; FÁBIÁN István, *Egy tekintet a szép művészetekre; s egy magyar k. egyházi énekes és imádságos könyv terve fölött írt levelek IV.*, Egyházi Tár 1838. (12. köt) nov. 23-27.; NÉMETH János, *A buzgó lelki pásztor, az oltári szentség kiosztásában*, Egyházi Tár 1839 (13. köt) márc. 129-130.; *Honi irodalom*, Egyházi Literaturai Lap 1844/2. 20.; SZANISZLÓ József, *Religio és szépművészet szorosan egyesülve a keresztyén katolika anyaszentegyház szertartásiban s nyilvános isteni tiszteletében*, Religio és Nevelés 1841/1. 25-31., 38-43.; „ou”, *Milly főnséges a' kath. anyaszentegyház az ő szertartásaiban*, Religio és Nevelés 1844/1. 73-75.; ZIMMERMANN Jakab, *A vallási szokások és szertartások célja*, Religio és Nevelés 1845/1. 386-387.; SZANISZLÓ József, *A ker. kath. anyaszentegyház egyházi szertartásairól általában*, Religio és Nevelés 1845/2. 321-325.; *Egyházi élet*, Religio és Nevelés 1847/2. 1-3., 9., 17., 19. – Nyilván itt elsősorban a műveltebb rétegek igényeinek kielégítését célozták meg, amely egyértelműen párhuzamba vonható azzal az igen gyakran hangoztatott panasszal, miszerint a felvilágosodás hatására elvállaltalanodó előkelők rossz példáját látva kezdi a nép is a vallási kötelezettségeit egyre inkább elhanyagolni. Vö: TENGELY, *A vallási élet problémái... i. m.* 51-61.

¹⁷ TENGELY Adrienn, „*A mit az ember nem ért, arra nem szokott figyelmezn, s ha látja is, nem tudja önhasznára fordítani*”. *Magyar nyelvű liturgiamagyarázó könyvek a reformkorban = Tiszteletkötet Somorjai Ádám 70. születésnapjára*, 2022, Megjelenés alatt. – Ezek mellett több korabeli imakönyvben is találkozhatunk a liturgiát értelmező szövegekkel és miseszövegfordításokkal. SZELESTEI, *A szentmise a 17–18. századi Magyarországon i. m.* 285-286.

¹⁸ TAMÁSI Zsolt: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat*, Bp., Gondolat, 2013, 100-102.; KELEMEN Dávid, *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése*. Egyháztörténeti Szemle 2015/2. 35.; TENGELY Adrienn, *Az egri egyházmegyei papság hitéleti reformjavaslatai 1848-ban = Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 19. században*, szerk. CSIBI Norbert – FORGÓ András – GÖZSY Zoltán. Pécs, 2021. 238-246.

¹⁹ A katolikus felvilágosodás bővebb fogalmi magyarázatát, valamint széles nemzetközi irodalmát a közelmúltban már más lapokon közzétették, így itt elég csak utalnunk rá: Forgó András: *Katolikus felvilágosodás és politikai reformmozgalom*. FORGÓ András, *A katolikus felvilágosodás a német nyelvű történetírásban*, Világtörténet 2014/4. 239-265.; FORGÓ András: *Egyház – Rendiség – Politikai kultúra. Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*. Bp., Szent István Társulat, 2017. 220-232. A katolikus felvilágosodás liturgikus törekvéseiről általánosságban: SÖVEGES Dávid, *Fejezetek a lelkiség történetéből*, Pannonhalma, 2007. II. 146.; VÁRNAGY Antal, *Liturgika*, Abaliget, Lámpás Kiadó, 1993, 484-485.; Bárh Dániel bőséges külföldi szakirodalmat közöl a témáról: BÁRTH Dániel, *Katolikus felvilágosodás és népi kultúra a 18. századi Magyarországon = Padányi Biró Márton veszprémi püspök emlékezete*, szerk. HERMANN István, Veszprém, Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, 2014. 43. 25. jegyzet.

²⁰ *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának... i. m.*, 522.; BOLTON, Charles A., *Church Reform in 18th Century Italy. The Synod of Pistoia, 1786*, Martinus Nijhoff – The Hague, 1969; BÖHM, i. m., 121.

²¹ PROKOPP Gyula, *II. József kísérlete a népnyelvű liturgia bevezetésére*, Vigilia 1966/6. 377-379.; Magyar nyelvű rituáléra már jóval korábban, a reneszánsz idejéből is ismert példa: BÁRTH Dániel, *Telegdi Miklós*

felvilágosodás egyházi törekvései elfelejtve mégsem lettek, erre utal, hogy Kopácsy János hercegprímás szerint a magyar papság körében az 1830-as években nem kevesen voltak „kriptopistoianusok” még a felsőklérus tagjai között is.²²

A nyelvújítás sem hagyta érintetlenül a papságot,²³ s a magyar nyelv használata az 1830-as években már egyre inkább elterjedt az egyházi életben is mind a kommunikációban, mind az oktatásban. Az 1840-es évekre a templomokban is sok helyen a mise előtti és utáni imákat, az énekeket és a vasárnap délutáni istentisztelet szertartását már magyarul mondták, sőt, laikusok részéről már felmerült a magyar nyelvű rituále kívánalma is, illetve a magyar prédikációs nyelv előtérbe helyezése, igaz, a nemzetiségi hívek anyanyelvhasználatának rovására.²⁴

Ezen nyelvi kezdeményezéseket azonban a hivatalos egyházi fórumokon nem hangoztathatták, mivel a trienti zsinat egyértelműen előírta a latin nyelv használatát. Az 1822-es nemzeti zsinatot megelőző egyházmegyei tanácskozásokon nem szorgalmazták az anyanyelvű szertartásokat,²⁵ és a nemzeti zsinaton is csak a liturgia szabályainak pontos betartását, az előírt öltözékek viselését és az illendő, tiszteletteljes magatartást hangsúlyozták.²⁶ Kivételt a Szepeszy Ignác püspök vezette Erdélyi egyházmegye jelentett, ahol az 1822-es egyházmegyei zsinaton határozatot hoztak arról, hogy kiadnak egy imakönyvet, amelyben a mise egyes szövegrészei anyanyelven lesznek olvashatóak.²⁷ Bár ez még nem lett volna szabályellenes, de Szepeszy püspök a liturgikus könyveket is le akarta fordíttatni,²⁸ sőt, még magyar nyelvű misét is tartottak – talán maga Szepeszy püspök –, ahol a miseszöveget magyarul olvasták föl és csak az átváltoztatás szavai hangzottak latinul.²⁹ Azonban a püspök ilyen irányú törekvései hamarosan a felső egyházi vezetés rosszallását vonták magukra.³⁰

A reformkori katolikus sajtóban sem volt tanácsos a liturgikus nyelv reformjának nyilvánosan hangot adni, viszont többször felmerült a latin liturgikus kifejezések megfelelő

szertartáskönyvének művelődéstörténeti forrásértéke, Rálátás 2005/2. 8-13.; VARGA Benjámin, *Mossóczy Zakariás népnyelvű rituále-kísérlete a XVI. században. Régi kérdések, régi válaszok*, Magyar Egyházzene 2018-2019/3. 305–318.

²² MESZLÉNYI Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846)*, Bp., 1934; 381.; HERMANN Egyed, *Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat*, A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 1935. 246.

²³ A Harsányi kerület papsága ezt igen érzékletesen így fogalmazta meg: „(...) fölvirradt már nemzetiségünkre nézve azon régóta óhajtott boldog nap, mellyen nemzetünk egyik legdrágább kincse, a magyar nyelv, az idegen nyelvek gyámsága alól fölszabadítván, önállási dicsőségre vergődött, és a törvények erejénél fogva diplomatai magasságra jutván (...)” Egeri Főegyházmegyei Levéltár Archivum Novum (továbbiakban: EFL AN) 3129 A Harsányi kerület gyűlésének jegyzőkönyve 1848. július 22. (A gyűlés jegyzőkönyvét a Religio és Nevelés is lekötölte, de tévesen július 13-i dátummal: Religio és Nevelés 48/2. 116-118., 132-134.).

²⁴ *Vidéki szemle VIII. Nemzeti nyelvünk egyházainkban*, Társalkodó 1842. május 18. 157-159.; HERMANN Egyed, *Kurbély György veszprémi püspök (1755-1821)*, Veszprém, 1947, 130-133.

²⁵ VILLÁNYI Győző, *A magyar papság valláserkölcsei reformjavaslatai a pozsonyi nemzeti zsinaton*, Győr, 1938, 33-81.; ZAKAR Péter, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19-20. században*, Bp., 2016, 75-130.; HERMANN, *Kurbély... i. m.*, 146-155.; BAKÓ Balázs, *A Szombathelyi egyházmegye zsinatai*, Bp., 2017. 15-23., 75-108.; LÉNÁR Andor, *A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19-20. században*, Bp., 2017, 101-140.

²⁶ FEJÉRDY: *Az 1822. évi... i. m.* 153., 557-559.

²⁷ A könyv meg is jelent: *Istent reggel, a szent áldozatnak bé mutatásakor, és estve naponként a templomi gyülekezetben ájtatos fohászkodásokkal imádó keresztény*. Kolozsvár, 1822; Vö. SZELESTEI, *A szentmise a 17-18. századi Magyarországon i. m.*, 286. 8. j.

²⁸ ZSASSKOVSKY – BARTALOS, *i. m.* 20.; *Istent reggel... i. m.*, „A buzgó Olvasóhoz!”

²⁹ *Vidéki szemle VIII. Nemzeti nyelvünk egyházainkban*, Társalkodó 1842. május 18. 158.

³⁰ FEJÉRDY András: *Hogyan került Szepeszy a pécsi püspöki székbe?* = „A hazának hű öre és oszlopa” Szepeszy Ignác pécsi püspök emlékezete. szerk. MÉREG Martin – MOLNÁR Dávid – SCHMELCZER-POHÁNKA Éva, Pécs, PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont – Pécsi Egyházmegye, 2019. 21-39.

magyar fordításának kérdése, ami azt sejteti, hogy egyesek – talán nem is kevesen – az anyanyelvű szertartások bevezetését mégsem tartották elképzelhetetlennek,³¹ sőt az Egyházi Tár is utalt arra egy ízben, hogy vannak, „kik a misét honi nyelven kívánják”.³² Csupán egy konkrét, bár szerény javaslatot ismerünk: Németh János³³ felvetette Guzmics Izidor bakonybéli apát lapjában, a liberálisabb egyházi nézeteknek is helyt adó Egyházi Tárból,³⁴ hogy ha az áldoztatás szertartásánál a közgyónást, illetve a szentostyát a kehelyből kiemelő és a híveknek nyújtó pap szavait³⁵ anyanyelven mondaná, akkor a hívek sokkal nagyobb átéléssel és tisztelettel vennék magukhoz Krisztus testét.³⁶ Azonban a klérus részéről ezek a törekvések még csak bűvópatakszerűen léteztek s nem jutottak el a nyilvánosság szintjére.

De a nyelvújítás és a magyar nyelv hivatalossá válása mégis új lendületet adott a felvilágosodás kori egyházi nyelvi törekvéseknek, melyek 1848 tavaszán a forradalmi hangulatban szárnyra is kaptak. A misén kívüli szertartások³⁷ latin helyett anyanyelven való tartásának ötletét, vagyis a rituale reformjának gondolatát elsőként a pest-budai alsópapság „dobta be” a közéletbe. A fővárosi papság a márciusi forradalom hatására április 15-én egy 12 pontos petíciót nyújtott be Kunszt József esztergomi érseki helynökhöz – mivel az érseki szék üresedésben volt –, mely a korszak egyik legradikálisabb egyházi „reformcsomagjának” számított, többségében igen szélsőséges, a hierarchia demokratizálására irányuló, illetve az egyházi életben a nemzeti jelleget erősítő kívánságokkal.³⁸ Ezekhez kapcsolódott a rituale reformjának kívánalma is: a petíció legelső pontjában kérték, hogy a keresztelés, az avatás,³⁹

³¹ *Egyházi Tudományok*, Szion 1839. dec. 11. 95-96.; *Vallás*, Figyelmező 1840. jún. 16. 373-379.; *Honi irodalom*, Egyházi Literatúra Lap 1845/2. 85.

³² *Egy tekintet a szép művészetekre; s egy magyar k. egyházi énekes és imádságos könyv terve fölött írt levelek* IV., Egyházi Tár 1838. nov., 27.

³³ Feltehetően arról a gyarmati plébánosról van szó, aki a Tudományos Gyűjteményben is publikált a korban.

³⁴ A reformkori katolikus sajtóban például egyedül ebben a lapban írtak nyíltan arról, hogy érdemes lenne megváltoztatni a böjti szabályozást, hogy a hívek szívesebben és lelkiismeretesebben megtartsák azt. *A böjtről. Társas beszélgetés*, Egyházi Tár 1833/4. 78-81.; Az Egyházi Tár jellemzőit lásd további vonatkozó irodalmakkal: BÁRÁNY Zsófia, *Sajtó, nyilvánosság és a katolikus papság közepső rétege 1819-1845 = Egyházi társadalom a 19. században* i. m. 466-469.

³⁵ „Íme az Isten báránya, ki elveszed e világ bűneit! Uram, nem vagyok méltó, hogy az én hajlékomba jöjj; hanem csak egy szóval mondd és meggyógyul az én lelkem. (...) Az Úr Jézus Krisztus Szent Teste őrizze a Te lelkedet az örök életre!”

³⁶ NÉMETH János, *A buzgó lelki pásztor, az oltári szentség kiosztásában*, Egyházi Tár 1839. márc. 134-135.; A forrásból és a korabeli liturgikus művekből kitűnik, hogy ezen a téren nem volt egységesség: egyes papok latinul, míg mások anyanyelven mondták el az áldoztatás előtti imákat, bár csak latinul lett volna szabad. MIHÁLYFI Akos, *Az emberek megszentelése*, Bp., Szent István Társulat, 1926, 118.

³⁷ Az anyanyelvű misézés igénye komolyan nem merült fel a korban, sőt, sokan hangsúlyozták, hogy a misét természetesen változatlanul latinul kívánják. Pl: EFL AN 3129 Harsányi kerület 1848. július 22-i, Szabolcsi főesperesi kerület június 13-i, Miskolci kerület július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyvei; GÁRDONYI Máté, *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben*, Bp., 2016. 6., 70., 81.; EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 9. – Egyedül Erdélyből ismerünk arra vonatkozó javaslatokat, hogy ezt is változtassák meg: TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat* i. m., 125-126.

³⁸ Ilyen volt az egyházi kommunikációban a magyar nyelv használata, a vallási szertartásokon kívül magyaros ruha viselése, valamint a Szent Jobb magyar papok általi őrzése, mivel ezt a budai vár plébániáján a cseh származású Vörös Csillagkeresztes Lovagok őrizték 1771-től 1865-ig (BEKE Margit, *A királyi palota egyháztörténeti vonatkozásai a XVIII. században*, Tanulmányok Budapest Múltjából 2001. 127-129.). A beadvány körülményeit és értékelése: ZAKAR Péter, „*Hazám sorsa az én sorsom*”. *Az esztergomi érsekség 1848/49-ben*, Szeged, 2003. 34-35.; ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi... i. m.*, 28.; A petíció szövege: *Magyarország alrendű papságának üdvözlét az Úrban! Nemzeti Újság* 1848. ápr. 23. 1240-1241., ápr. 26. 1243-1244., ápr. 28. 1251-1252.; Nyomtatásban közli: ELMER István, A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848-1849-ben, Bp., Új Ember Kiadó, 1999, 169-177.; ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi... i. m.*, 133-143.

³⁹ Asszonyavatás: a gyermekágyból felkelő asszonyokat megáldó egyházi szertartás. Avatás helyett a szakirodalomban tévesen szerepel bérmálás: ZAKAR, „*Hazám sorsa az én sorsom*” i. m. 34.

az esketés, az utolsó kenet⁴⁰ és a temetés szertartását ezentúl anyanyelven tartsák.⁴¹ Kérésüket azzal indokolták, hogy a híveknek fontos lenne, hogy életük legfőbb fordulópontjaikor, örömeikben-bánatukban értsék, hogy mit mond a pap, mivel ez adja meg a lehetőségét annak, hogy a hívek átértsék a vallás erősítő és vigasztaló jellegét. Úgy vélték, hogy ha a szertartások nyelve továbbra is a latin marad, akkor csökken a hitbuzgalom és a lelkipásztor iránti bizalom is, mivel az érthetetlen latin szertartások nem elégítik ki a hívek vallási szükségleteit: „Mindenki tudja, hogy milly hatalmat gyakorolnak az anyanyelv hangjai a vidám és szomorú kedély fölött, s milly varázserő fekszik azon igékben, mellyek rokonszívből rokonajkakon zengenek le egyesek és a tömeg közé; s ha ez így van, kérjük méltóságodat, hogy midőn híveink a gyermek-keresztelésnél örvendenek, magzatuk temetésénél keseregnek, az avatás szertartása alatt hálálkodnak, a házasságkötés alkalmával Isten trónja s az egyház színe előtt esküsznek, s midőn végre a halálos ágyon az utolsó tusára magukat megkenettetni kérik, mi is, a boldogító, vigasztaló és erősítő hitnek szolgálói, örömük és keservükben anyanyelvükön osztozhassunk, fölrepítendők a megértett ima szárnyain lelküket ahhoz, kitől minden jó adomány származik. (...) az értetlen szavak jéghidegen hagyva a jelenlevő hívőknek szívét, csökken a buzgalom és ájtatosság, csökken a hit szolgája iránti bizalom és szeretet, ki még az emberi élet legünnepeles perczeiben is érthetetlen hangokon beszél. Hígyjék el a mély hódolattal tisztelt főpapok, hogy mi, kiknek nemcsak a városi, hanem falusi minden rangú és nemű embereivel is volt számtalan érintkezésünk, több feddést és méltányos panaszt kelle némán elviselnünk, mikép érthetetlen badarságunk – ezek az ő szavaik – vallási szükségüket ki nem elégíté, vallási érzelmeiket egy cseppet sem öregbíté.”⁴² Kívánságukat egyes német tartományok példájával is alátámasztották, amelyekben szintén anyanyelven történtek a jelzett szertartások.⁴³ Figyelemreméltó, hogy a petícióban általánosságban anyanyelvről volt szó, vagyis feltehetően nem a magyar nyelv kizárólagosságában gondolkodtak, hanem úgy vélték, hogy a nemzetiségi hívek is a saját nyelvükön részesüljenek a szentségekben, illetve vegyenek részt a különböző szertartásokon. Viszont a gyakorlati kivitelezés lehetséges módjára nem adtak javaslatot.

A beadvány hamarosan ismerté vált országszerte, mivel a sajtó is leköszölte.⁴⁴ Azonnal meg is indult az esperesi kerületekben a fővárosi papság felvetéseinek megtárgyalása s a Religio és Nevelés az elkövetkező hetekben számos kerület véleményét leköszölte a petícióról. Ezek általában negatívan nyilatkoztak a javaslatok többségéről, de valószínűleg a valós kép ennél sokkal árnyaltabb volt, mivel a katolikus sajtóban megjelent véleményezések feltehetően egy felülről irányított lejáratókampányhoz tartoztak.⁴⁵ Bár a pestiek az egyházi hierarchiát érintő radikális kívánságait általában elutasították a Religio és Nevelésben megjelent kerületi nyilatkozatok, de a szertartások nyelvének ügyében jobban megoszlottak a vélemények. Sokan egyértelműen elutasították a rituale nyelvének megváltoztatását és cáfolták a pestiek azon kijelentését, hogy a nép kifogásolná a latin nyelvet. Úgy gondolták, hogy nem a szertartások nyelvén, hanem azok végzésének módján van a hangsúly, s a hívek nem az anyanyelvet, hanem

⁴⁰ Pontosabb mai szóhasználattal a betegek szentsége.

⁴¹ Fontos kiemelni, hogy a petícióban nem kimondottan magyar, hanem anyanyelvről volt szó, vagyis feltehetően nem a magyar nyelv kizárólagosságában gondolkodtak, hanem úgy vélték, hogy a nemzetiségi hívők a saját anyanyelvükön részesüljenek a szentségekben, illetve a szertartásokban. Viszont ennek a gyakorlati megvalósíthatóságára nem adtak javaslatot.

⁴² *Magyarország alrendű papságának üdvözlét az Úrban!* Nemzeti Újság 1848. ápr. 23. 1241.

⁴³ A német anyanyelvű liturgikus törekvéseket lásd: ZSASSKOVSKY – BARTALOS, i. m. 14.; A külföldi (német, dalmát) példákkal és ellenpéldákkal (bajor, francia, belga ritualék) való érvelés az elkövetkező hónapokban is gyakori volt: *Nyílt levelezés X. Az alsó-hont dunai alesperesség lelkészei gyűlése*, Religio és Nevelés 1848/1. 308.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 121.; EFL AN 3129 Jászberényi kerület 1848. június 8-i gyűlésének jegyzőkönyve; EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 9.

⁴⁴ *Magyarország alrendű papságának üdvözlét az Úrban!* Nemzeti Újság 1848. ápr. 23. 1240-1241., ápr. 26. 1243-1244., ápr. 28. 1251-1252.

⁴⁵ ZAKAR, „*Hazám sorsa az én sorsom*” i. m., 36-37.

a kellően komoly és tiszteletteljes papi viselkedést igénylik. Ha a papok a trienti zsinat előírásai szerint a hitoktatás során lelkiismeretesen megmagyarázzák a híveknek a szertartások lényegét és menetét, illetve a szentségek vétele előtt külön is felkészítik őket, akkor azok nem hagyják érintetlenül sem a hívek értelmét, sem érzelmeit. Felhívták arra is a figyelmet, hogy a pestiek elképzelése egyébként is szinte megvalósíthatatlan a soknemzetiségű országban, és így a katolikus egyház alapvető jellemvonása, az egyetemesség is sérülne.⁴⁶ Mások a petíció bírálata közben óvatosan – vagy talán inkább tanácstalanul – kerülték a témát,⁴⁷ vagy egyszerűen a tervbe vett egyházmegyei vagy nemzeti zsinat elé kívánták utalni, úgy vélvén, hogy az az illetékes fórum a kérdésben és ott majd kitalálnak rá valami működőképes megoldást.⁴⁸ A nógrád-vadkerti esperesi kerület ezzel szemben támogatta a pestiek kívánságát, igaz, nem egyöntetűen: „tárgyaltattak a budapesti lelkészek reformpontjai is, még pedig az első mindjárt nem kevés szóváltással; mellynek eredménye mégis az lőn, hogy szavazattöbbséggel elfogadtatott.”⁴⁹ A bicskei kerület papsága viszont olyannyira egyetértett a pestiek véleményével – „minden elfogulatlan meggyőződhetik róla, hogy az értetlen szavak hidegen hagyják híveink kebelét, bármily buzgósággal mondatnak is el” –, hogy el is határozták, hogy ezentúl magyarul fogják tartani a keresztelest és a temetést.⁵⁰ Még szélsőségesebb hangot ütött meg a magát Daruvárinak nevező papi személy, aki a Marcius Tizenötödike című lapban reagált a pesti petícióra, annak kívánalmait csekélynek, hangvételt pedig túlzottan alázatosnak tartva: „Magyar rituálét? ezt önöknek nem kérniük, hanem midnyájunknak már régen tetteleg behoznunk kellend.”⁵¹

Kunszt József helynök május 1-én válaszolt a pest-budai papság beadványára, melyet szintén leköszölt a sajtó.⁵² Bár az egyházzal ellentétes egyházkormányzati és egyházfegyelmi követelések teljesítésétől mereven elzárkózott, de a rituale megreformálásának ügyét nem söpörte le teljesen az asztalról: ígéretet tett rá, hogy a hamarosan összehívandó egyházmegyei zsinaton tárgyalás alá veszik a kérdést.⁵³

Azonban az ügy hamarosan még „magasabb szintre” került: júniusban a fővárosban összegyűlt főpásztorok döntést hoztak nemzeti zsinat összehívásáról szeptember 24-re s megállapították ennek tematikáját is.⁵⁴ Minden valószínűség szerint a pest-budai papság petíciója és az ennek hatására meginduló országos vita hatására került bele ebbe a szertartások

⁴⁶ *Nyílt levelezés X. Az alsó-hont dunai alesperesség lelkészei gyűlése*, Religio és Nevelés 1848/1. 308.; *Nyílt levelezés XX., XXI. A harsányi egyházi kerület...*, Religio és Nevelés 1848/1. 356.; *Nyílt levelezés XXVI. Az e f. május hó 25-dikén ... kerületileg összegyűlt nagyszombati alesperesség...*, Religio és Nevelés 1848/1. 378.; *Nyílt levelezés XXXIII. Verebéli alesperesség lelkészei...*, Religio és Nevelés 1848/1. 420.; *Nyílt levelezés XXXVII. A szomolányi egyházkerületi összes papság...*, Religio és Nevelés 1848/1. 444.

⁴⁷ *Nyílt levelezés XX., XXI. A kis-tapolcsányi kerület lelkészei...*, *A nagy-sallói egyházi kerület gyűléséből...*, *Szeniczi és sasvári alesperességek...*, Religio és Nevelés 1848/1. 354-357.

⁴⁸ *Nyílt levelezés XXV. Honti középponti kerületnek...*, Religio és Nevelés 1848/1. 377.; *Nyílt levelezés XXVI. nagyszombati alesperesség...*, Religio és Nevelés 1848/1. 378.; ZAKAR, „Hazám sorsa az én sorsom” i. m., 37.

⁴⁹ *A nógrád-vadkerti esperességi kerületből...*, Religio és Nevelés 1848/2. 46.

⁵⁰ *Megyei közlés Fehér megyéből*, Religio és Nevelés 1848/1. 398. A lap szerkesztője figyelmeztette is őket, hogy ezt csak óhaj szintjén fejezhetik ki, mert a szertartások nyelvének megváltoztatásáról nem dönthetnek önkényesen kerületi szinten.

⁵¹ „DARUVÁRI”: *Szerencsétlen faj vagyunk mi papok...*, Marcius Tizenötödike 1848. máj. 5. 175.

⁵² *Megyei közlés Esztergom*, Religio és Nevelés 1848/1. 301-302. Közli: ELMER: *A haza... i. m.*, 182-184.; értékelése: ZAKAR, „Hazám sorsa az én sorsom” i. m., 35.

⁵³ *Megyei közlés Esztergom*, Religio és Nevelés 1848/1. 301.

⁵⁴ A nemzeti zsinat előkészületeihez lásd: TAMÁSI Zsolt: *Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai* = Megmenekültem az oroszlan torkából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948, szerk. MARTON József – DIÓSI Dávid, Bp. - Kolozsvár, Szent István Társulat - Verbum Keresztény Kulturális Egyesület, 2015; TAMÁSI Zsolt: *Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése*, Keresztény Szó 2014/11. 22-25.

nyelvének kérdése,⁵⁵ azonban „szelídített” formában, szigorúan csak az egyházi törvények által megengedett kereteken belül mozogva: „2. A római s eddig használatban lévő rituálék nyomán egy új, s valamennyi deák szertartású megyébe behozandó rituálénak kiállítása, melyben a szentségek és sz. szertartások kiszolgáltatásának alkalmával némely épületes imádságok anyanyelven lennének használandók némely célszerű oktatások formulái mellett.”⁵⁶ Az eredeti követeléssel szemben itt már szó sem volt a szertartások anyanyelven tartásáról, hanem csak a jobb megértést és mélyebb átélést segítő kiegészítő imákról és magyarázó szövegekről, amelyek nem álltak ellentétben a trienti zsinatnak a latin liturgikus nyelvet leszögező határozatával.⁵⁷ Figyelemreméltó, hogy a püspökök is – hasonlóan a fővárosi papsághoz – nem kimondottan a magyar nyelvről beszéltek, hanem általában „anyanyelvet” említettek, vagyis tekintettel voltak a nemzetiségi hívek igényeire is. Új elemként jelent meg viszont az országosan egységes rituale javaslata, mivel eddig több – az Esztergomi, az Egri, a Kalocsai, a Győri és a Veszprémi⁵⁸ – egyházmegyében is saját helyi szertartáskönyvet használtak.⁵⁹ Ez az egységes nemzeti kultúra reformkori kívánalmát tükrözi, de lehetséges, hogy a főpásztorok az anyanyelvűség igényének visszaszorítását is ellensúlyozni akarták ezzel a „modernizáció” irányába mutató javaslattal.⁶⁰ Azonban a vegyes nemzetiségű vidékeken az anyanyelvű imák és magyarázó szövegek gyakorlati megvalósításának módja továbbra is nyitott kérdés maradt. A nemzeti zsinat tematikáját eljuttatták minden egyházmegyébe, melyek többségében ez alapján tanácskoztak meg a teendőket – köztük a rituale kérdését is – 1848 nyarán előbb esperesi kerületi

⁵⁵ Hasonló javaslat volt a vasárnapi délutáni istentiszteletek reformja is, amelynek kapcsán sokan a még mindig több helyen szokásban lévő latin nyelvű vecsernyét anyanyelvű litániával kívánták felváltani. TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 105-107.; KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.* 38-39.; TENGELY, *Az egri egyházmegyei papság... i. m.*, 264-267.

⁵⁶ EFL AN 3129, Sorozata azon tárgyaknak... Nyomtatásban: *1848/49 és ami utána következett... i. m.*, 51. 127. j.; Lonovics József csanádi püspök a zsoltárok és evangéliumok anyanyelvű felolvasásával is kiegészítette a felhívást egyházmegyéjében: ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi... i. m.*, 163.

⁵⁷ A szentségek kiszolgáltatásakor egyébként is kötelező volt az anyanyelvű magyarázatok hozzáfűzése, bár ezt nem minden lelkipásztor teljesítette megfelelően: *Megtérés*, Religio és Nevelés 1846/2. 280.

⁵⁸ A Zágrábi egyházmegyében is, de a horvátországi események nem képezik kutatásunk tárgyát.

⁵⁹ A középkorban majdnem minden egyházmegyének külön rituáléja volt, amelyeket a trienti zsinat ugyan nem törölt el, de megszabta, hogy ezeknek nem szabad ellentmondásban lenniük a Római Rituáléval. MIHÁLYFI, *Az emberek megszentelése i. m.*, 24.; BÁRTH: *Esküvő... i. m.*, 20-29. Az egyes magyar egyházmegyéék, illetve egyháztartományok külön rituáléjainak rövid ismertetése: BÁRTH Dániel, *Rituale = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon X.* Budapest, 2010. 114-116.; VARGA Benjámin, *Magyarországi rituálék az újkorban 1625-től.* Szakdolgozat. Budapest, 2012. 25-26.

⁶⁰ Külföldön is találkoztunk a korban hasonló rituale-egységesítő törekvésekkel: *Hírfüzér*, Religio és nevelés 1849/1. 312.

gyűléseken,⁶¹ majd pedig egyházmegyei tanácskozásokon.⁶² Emellett több papi személy magánvéleménye is megjelent a témáról a sajtóban és röpiratok formájában.⁶³

A rituale reformja kapcsán három alapvető vélemény jelent meg az alsópapság körében: a teljes anyanyelvűség kívánalma, amely a pest-budai papság nézeteit tükrözte és jóval túlmutatott a trienti zsinat és a püspöki kar által megszabott kereteken, vagyis gyakorlatilag szembehelyezkedett az egyházi szabályokkal; csak egyes anyanyelvű – liturgikus vagy kiegészítő – szövegek beemelése a ritualéba, amely nagyjából összhangban volt a főpásztorok felvetésével; illetve a latin nyelv érintetlenül hagyása. A választás nem volt egyszerű, ahogy a mohácsi kerület július 24-i gyűlésének jegyzőkönyve jól mutatja: „Egy része egészen a [jelenlegi] szerkezet mellett, más része pedig a mellett, miszerint a rituale egészen anyanyelven (vernaculus)⁶⁴ készítesék harczolván, az ügy voksolásra bocsáttatott, és mindenik félen egyforma számmal lévén a szavazók, az elnök oda dönté el a dolgot, hogy az egészen anyanyelvűbeni [sic] szerkezet pártolása jön határozattá.”⁶⁵

Forrásainkból úgy tűnik, hogy a papság többsége 1848 nyarán már kritika alá vette a misén kívüli szertartások latin nyelvét, amely lehetetlenné tette a hívek többségének értő részvételét. Sokan hasznosnak vélték a rituale, vagy legalább egyes részeinek anyanyelvű átdolgozását, amelytől – német példákra hivatkozva – a hívek áhítatának emelkedését várták,⁶⁶ ahogy a jászberényi kerület papsága ékesen megfogalmazta: „Nem csak más Nemzetbeli felvilágosodott s buzgó Katolikusok példája; hanem maga a dolognak természete s a vallásos buzgalom nevelése is int, serkent, sőt kötelez bennünket, hogy midőn egyházi szertartásainkat végezzük, ne érthetetlen holt szavakban; hanem anya nyelvünknek édes hangjain rebegjük el

⁶¹ Mintegy hetven, az ország minden részéből származó – kéziratoss, a korabeli sajtóban és különféle forráskiadványokban publikált, illetve feldolgozott – esperesi kerületi gyűlés, valamint nemhivatalos papi tanácskozás dokumentumait vettük vizsgálat alá.

⁶² A nemzeti zsinatra készülve valamilyen szintű egyházmegyei tanácskozást, illetve gyűlést feltehetően minden egyházmegyében tartottak 1848 májusa és szeptembere között: május 11-én és szeptember 5-én a Rozsnyói (Religio és Nevelés 1848/2. 30., 286-287., 293-295.), május 23-án a Pécsi (DAMÁSDI Zoltán, *Az 1863. évi pécsi egyházmegyei zsinat*, Bp., 2020. 17-18., 31-43.), május 24-én és augusztus 22-24-én a Győri (Religio és Nevelés 1848/2. 323., 332., 343., 349. és KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.*, 27-53.), május 25-26-án a Székesfehérvári (Religio és Nevelés 1848/1. 462.), június 14-15-én és szeptember 12-én a Veszprémi (GÁRDONYI, *Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m.*, 19-24., 63-74., 75-82.), június 16-án a szombathelyi (TAMÁSI, *Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai i. m.* és GÉFIN Gyula, *A szombathelyi egyházmegye története II.* Szombathely, 1929. 19.), augusztus 1-3-án és 22-24-én a Váci (LÉNÁR, *A Váci egyházmegye zsinatai i. m.*, 158-188.), augusztus 2-án az Egri (EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve), augusztus 22-én a Szepesi (Religio és Nevelés 1848/2. 303-304., 309-311., 316-317.), augusztus 30-31-én a Nagyváradi (Religio és Nevelés 1848/2. félév 397., 406, 414.), augusztus 30. - szeptember 1-én a Kalocsai (1848/49 és ami utána következett... i. m., 81-83.), szeptember 1-4-én az Erdélyi (TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*) és szeptember 11-én a Szatmári egyházmegyében (Religio és Nevelés 1849/1. 117-118., 165., 212.). A Csanádi egyházmegye szeptember 13-ára meghirdetett egyházmegyei gyűlésének megvalósulásáról eltérnek a vélemények (TAMÁSI, *Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai i. m.*; ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m.* 57.). Az Esztergomi főegyházmegyének csak az esztergomi helynöki kerülete tartott gyűlést (ZAKAR, „*Hazám sorsa az én sorsom*” i. m., 38-39.). Három felvidéki: a Nyitrai, a Besztercebányai és a Kassai egyházmegyeről egyelőre nem rendelkezünk információval. A horvátországi egyházmegyek viszonyai nem képezik kutatásunk tárgyát.

⁶³ *Nyílt levelezés XIV.*, Religio és Nevelés 1848/2. 188-189.; Sz. J. N.- M. P., *Nyílt levelezés*, Religio és Nevelés 1849/1. 37-38.; „DARUVÁRI”, *Szerencsétlen faj vagyunk mi papok....* Marcius Tizenötödike, 1848. máj. 5. 175-176.; HAZSLINSZKY József, *Emlékirat az egyházzól, és az egyházat érdeklő némely reform kérdésekről*, Kassa, 1849; GARAY Alajos, *Nyilatkozzunk! Pécs*, 1848. In: Pécsi Püspöki Levéltár 169/1850.

⁶⁴ Hazai, belföldi.

⁶⁵ *A mohácsi alesperesi kerületnek...*, Nemzeti Újság 1848. aug. 13. 319-320.; Mint fentebb láttuk, a nógrád-vadkerti kerületi gyűlésen is hasonlóan heves viták zajlottak a ritualéről.

⁶⁶ EFL AN 3129 Harsányi kerület 1848. július 22-i, Egri kerület május 23-i, Közép-hevesi kerület július 18-i, Nyíregyházi kerület június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve.; A győri egyházmegye kerületeinek többsége is így gondolkodott: KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.*, 33.; Megyei közlés. Mező-Eörs július 10-én..., Religio és Nevelés 1848/2. 87.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 125-126.

imáinkat, s emeljük a megértett könyörgés szárnyain híveink lelkét az Úrhoz, kitől minden jó származik.”⁶⁷ Ebben semmi veszélyt nem láttak a katolikus egyház egységére nézve, mely mint fentebb láttuk, a pest-budai petíció kapcsán felmerült egyesekben: „Nem tartozunk azok sorába, kik Péter hajójának elsüllyedését képzelik a magyar nyelv használatában”.⁶⁸ Hasonlóan érvelt Hazslinszky József vinnai lelképásztor is Emlékirat az egyházzól, és az egyházat érdeklő némely reform kérdésekről című röpiratában.⁶⁹

Azonban a részleteket illetően már eltértek a vélemények, mivel az ország nemzetiségi viszonyai jócskán megbonyolították a látszatra oly egyszerű kérdést. Az alapvetően magyar nemzetiségű vidékeket magába foglaló Egri egyházmegye papságának többsége például automatikusan a magyar nyelv használatában gondolkodott, egyrészt hazaszeretettel, másrészt a magyar nyelv nemrég megszerzett hivatalos státuszával, harmadrészt a klérus az új időkhöz való alkalmazkodásának propagálásával indokolva azt.⁷⁰ Mások ezzel szemben azt javasolták, hogy ne csak magyar, hanem „az országban divatozó [többi] nyelvekre is”⁷¹ fordítsák le a rituálét, mely különösen a vegyes nemzetiségű Erdélyi egyházmegyében volt jellemző és előremutató kíváncsiság.⁷² Több kerület csak „anyanyelvről” beszélt közelebbi meghatározás nélkül, így eldönthetetlen, hogy a kérdés részleteiről hogyan vélekedtek.⁷³ Az Apátfalvi kerület papsága volt a legkreatívabb: áthidaló megoldásként azt találták ki, hogy a rituáléban a kíváncsiságos szövegeket csak ideiglenesen fordítsák le a nemzetiségi nyelvekre, s ezeket csak addig használják, „míg a magyar nyelv általánosan divatba jönne”.⁷⁴

Nagy kérdés volt az anyanyelv térhódításának mértéke is, vagyis mely szövegeket mondjanak anyanyelven: magát a szentségek kiszolgáltatásának liturgiáját vagy esetleg csak egyes kiegészítő imákat és oktatásokat. Ez megmutatta, hogy egyes kerületek mennyire mertek túllépni a trienti zsinat és a püspöki kar által megszabott, „hivatalos” kereteken. Számos esperesi kerületi gyűlési jegyzőkönyvet átvizsgálva azt láthatjuk, hogy bizony nem kevesen voltak, akik meg merték ezt tenni. Például az Egri egyházmegyében a kerületek mintegy harmada kívánta az egész rituálé lefordítását,⁷⁵ de a Harsányi, a Kisvárdai és a Miskolci kerület papsága is célszerűnek tartotta legalább a gyakoribb szertartások szövegét – elsősorban az avatást, a temetést és a szentségek kiszolgáltatását – anyanyelven mondani.⁷⁶ Erdélyben a kolozs-dobokai kerület papsága is a leggyakoribb szertartások: az esketés, keresztelezés, avatás, temetés, búzaszentelés és keresztyén esetében kívánta az anyanyelvűség használatát.⁷⁷ Hasonló volt a helyzet a Győri,⁷⁸ a Kalocsai,⁷⁹ az Esztergomi,⁸⁰ a Pécsi⁸¹ és az Erdélyi

⁶⁷ EFL AN 3129 Jászberényi kerület 1848. június 8-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁶⁸ EFL AN 3129 Miskolci kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁶⁹ HAZSLINSZKY, Emlékirat az egyházzól... i. m., 85-87.

⁷⁰ EFL AN 3129 Harsány kerület 1848. július 22-i, Egri kerület május 23-i, Miskolci kerület július 18-i, Jászberényi kerület június 8-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷¹ EFL AN 3129 Miskolci kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷² TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 123-124.

⁷³ EFL AN 3129 Alsó-patai kerület 1848. július 17-i, Szolnok-hevesi kerület július 18-i, Közép-hevesi kerület július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.; Megyei közlés. Mező-Eörs július 10-én..., Religio és Nevelés 1848/2. 87.

⁷⁴ EFL AN 3129 Apátfalvai kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷⁵ EFL AN 3129 Egri kerület 1848. május 23-i, Alsó-patai kerület július 17-i, Szabolcsi főesperesi kerület június 13-i, Miskolci kerület július 18-i, Nagykállói kerület június 7-i és július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

⁷⁶ EFL AN 3129 Harsány kerület 1848. július 22-i, Kisvárdai kerület július 18-i, Miskolci kerület július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

⁷⁷ A szakirodalmi forrásban „keresztút” szerepel, de ez valószínűleg a keresztyén napok könyörgéseire vonatkozik, hisz a keresztyén ájtatosság nyilvánvalóan anyanyelven folyt: TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122.

⁷⁸ KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.*, 33.; Megyei közlés. Mező-Eörs július 10-én..., Religio és Nevelés 1848/2. 87.

⁷⁹ *Kerületi gyűlés. Kalocsa, aug. 1.*, Religio és Nevelés 1848/2. 144.

⁸⁰ ZAKAR, „*Hazám sorsa az én sorsom*” i. m., 39.

⁸¹ GARAY, *Nyilatkozzunk!* i. m., 22.

egyházmegyében is.⁸² Legradikálisabban – és egyben „legnagyvonalúbban”, minden gyakorlati nehézséget sutba dobva – a csanádi papság nyilatkozott a kérdésről 1848. június 15-i gyűlésén, már magát a kérdést is olyan anakronisztikusnak tartva, hogy azzal már nem is érdemes foglalkozni: „Szóba hozatott (...) nyelvünk használata is: hanem megint azt gondoltuk, hogy ezek felüdült egyházunkról, mint állatról az avas, úgy is lehullanak.”⁸³

Mások igazodtak a püspökkari instrukcióhoz és „beérték” annyival is, hogy a latin liturgikus szövegeket anyanyelvű imákkal és a szentségek kiszolgáltatásához kapcsolódó magyarázatokkal egészítsék ki.⁸⁴ A részleteket illetően azonban itt is megoszlottak a vélemények: egyesek csak általánosságban beszéltek az anyanyelvű imákról, míg mások konkrét javaslatokat is tettek: például a Nyíregyházi kerület azt ajánlotta, hogy az esküvőkön, a keresztelekor, az avatáskor, a betegek szentségének feladásakor, a temetésen és a búzaszentelésen az imák és az evangéliumi szakaszok, a kenyér, bor, gyertya és húsvéti étek megáldásánál az áldások szövege, a kereszttjáró napokon és húsvét vigíliáján a könyörgések, valamint a hálaadó *Te Deum* legyen magyarul.⁸⁵

Egyesek azonban továbbra is ragaszkodtak a latin nyelv kizárólagosságához, a legnagyobb rosszállással figyelmeztetve az anyanyelvű liturgikus törekvéseket: „Ehol ni! hova vezet az éretlen reformviszketeg. (...) Így reményünk lehet nem sokára oda juthatni, hogy az egész rituálét czélszerűtlennek declarálhatjuk.”⁸⁶ Alapvetően ugyanazokat az érveket sorakoztatták fel, amelyeket fentebb már láttunk a pest-budai petíció kritikája kapcsán, kiemelve azt, hogy nem a szertartások nyelve, hanem azok megfelelően komoly és áhítatos végzése a fontos és hogy a hitoktatásban hangsúlyt kell helyezni a liturgia magyarázatára.⁸⁷ Azonban úgy tűnik, hogy ennek az álláspontnak nem az elvi megfontolások, az egyházi hagyományokhoz és szabályokhoz való ragaszkodás volt a legdöntőbb oka, hanem a kivitelezés nehézsége: az ország vegyes nemzetiségi viszonyai miatt az anyanyelvű szertartásokat nem tartották sem célravezetőnek, sem megvalósíthatónak.⁸⁸ A Felső-patai kerület papsága szerint például gyakran egy plébánián két-három nyelv is használatban van, ahol annyiféle rituále kellene, amelyek használata csak bonyodalmat okozna. Ezért jobbnak vélték, ha nem változtatnak a latin nyelvű szertartásokon, de azzal a kitételrel, hogy a papság évente több alkalommal is tartson oktatást a szentségek kiszolgáltatásáról, hogy ennek szertartását megértsék a hívek.⁸⁹

⁸² TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 121-126.

⁸³ ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m.*, 160.

⁸⁴ EFL AN 3129 Alsó-hevesi kerület 1848. július 20-i, Alsó-patai kerület július 17-i, Szolnok-hevesi kerület július 18-i, Miskolci kerület július 18-i, Nagykállói kerület július 18-i, Polgár kerület július 18-i, Apátfalvai kerület július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyvei; N. A., *Erdődi kerületi tudósítás*. Religio és Nevelés 1848/2. 229.; SZ. J. N. - M. P., *Nyílt levelezés*, Religio és Nevelés 1849/1. 38.; *Nyílt levelezés XIV.*, Religio és Nevelés 1848/2. 188.; KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.*, 33.; ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m.*, 171., 182.; ZAKAR, *„Hazám sorsa az én sorsom” i. m.*, 39.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122-123.

⁸⁵ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület július 18-i gyűléseinek jegyzőkönyve.

⁸⁶ SZ. J. N. - M. P., *Nyílt levelezés*, Religio és Nevelés 1849/1. 38.

⁸⁷ *Nyílt levelezés X. Az alsó-hontdunai alesperesség lelkészei gyűlése*, Religio és Nevelés 1848/1. 308.; *Nyílt levelezés XX., XXI. A harsányi egyházi kerület...*, Religio és Nevelés 1848/1. 356.; religio 48/1. *Nyílt levelezés XXVI. Az e f. májushó' 25-dikén ... kerületileg összegyűlt nagyszombati alesperesség...*, Religio és Nevelés 1848/1. 378.; *Nyílt levelezés XXXIII. Verebéli alesperesség lelkészei...*, Religio és Nevelés 1848/1. 420.; *Nyílt levelezés XXXVII. A szomolányi egyházkerületi összes papság...*, Religio és Nevelés 1848/1. 444.; SZ. J. N. - M. P., *Nyílt levelezés*, Religio és Nevelés 1849/1. 38.; Az Esztergomi helynöki kerületben: érsekújvári, bozóki, lévai esperesi kerületek (ZAKAR, *„Hazám sorsa az én sorsom” i. m.*, 39.); HAZSLINSZKY, *Emlékirat az egyházzól... i. m.*, 85-86.

⁸⁸ A prédikáció, a katekézis, az énekek és a litánia nyelve már korábban is problémák forrása volt vegyes lakosságú településeken: HERMANN, *Kurbély... i. m.*, 130-133.; MIHALIK Béla, *Plébános és közösség a 18. század közepi egri egyházmegyében = Alsópapság, lokális társadalom és népi kultúra a 18-20. századi Magyarországon*, szerk. BÁRTH Dániel, Bp., ELTE BTK Folklóre Tanszék, 2013. 93.

⁸⁹ EFL AN 3129 Felső-patai kerület 1848. június 5-i és július 17-i gyűlésének jegyzőkönyve.

Hasonlóan látta a helyzetet a Győri egyházmegyében a Csepregi kerület papsága is.⁹⁰ Ezt a nézetet osztotta a Religio és Nevelés szerkesztője, Danielik János is, még azt is hozzáfűzve, hogy az anyanyelven végzett szertartások veszítenének ünnepélyességükből és egyébként is egyáltalán nem biztos, hogy éppen most, a forradalmi állapotok közepette érdemes „a nemzetiségi vetélkedéseket” az egyházi életbe is átvinni.⁹¹

Bár a püspökkari tematikában nem volt kimondottan szó a rituale tartalmi reformjáról, de a kérdés kapcsán országszerte sokakban felmerült, hogy az érvényben lévő szertartáskönyvek egyes elemei már elavultak, ezért ezeket a kor igényei szerint tartalmilag is meg kell újítani.⁹² Voltak, akik csak a bonyolult, barokkos szertartások egyszerűsítését és a nem használatosak kihagyását, vagyis a rituale célszerűbbé tételét kívánták, akár külső formájában is két kötetre bontva a könnyebb hordozhatóság végett.⁹³ Mások kimondottan a „modernizáció” irányába mozdultak el: a már elavultnak vélt, inkább a barokk lelkeséghez illő, félelmet vagy akár misztikus képzeteket keltő szertartáselemeket és szövegrészeket ki szerették volna hagyni, s azokat a korban népszerű katolikus romantika lelkeségi igényeihez jobban illeszkedő, inkább az isteni szeretetet hangsúlyozó és az érzelmekre ható elemekkel helyettesíteni. Különösen a keresztelés szertartásához tartozó exorcismus kihagyását javasolták sokan, mint oda nem illő részt. Ezt annál is inkább ajánlották, mert ha esetleg anyanyelvű lesz a keresztelés, akkor a gonosz lélek eltávoztatása esetleg ijesztően fog hatni a „gyenge idegűekre” és könnyen félreértésre és ebből adódóan babonáságokra adhat alkalmat. Helyette a keresztségben elnyert lelki szabadság hangsúlyozását kívánták.⁹⁴ Érdekes a Torontáli kerület megjegyzése: „Reformáltassanak [a szertartások], de úgy, hogy ördögről, rossz szellemekről többé említés ne tétessék. Valahára vége legyen minden exorcismusnak.”⁹⁵ – talán a vidéken élt még a 18. század végén errefelé működő, nagy botrányt kavart ördögűző ferences szerzetes, Rókus testvér rossz emléke?⁹⁶ Azonban az exorcismust illetően voltak ellenkező nézetek is, igaz, olyan kis számban, hogy egy illet, nevezetesen Jáky Ferenc osli plébános véleményét – szokatlansága okán – még a Religio és Nevelés is érdemesnek tartott leköszölni: „(...) az exorcismus érintetlenül, úgy, amint áll, tartassék meg. Különös, hogy ne mondjam, botrányos, szelídebb modorú exorcismusról álmodozni, midőn, úgy látszik, a pokolnak minden ördöge szabadon csatangol közöttünk, keresvén, kit elnyeljen. Az erős kiűzéssel nem bírunk vele: valljon a czirogatásnak inkább lesz-e hajlandó, engedni? Én nem hiszem.”⁹⁷ Többen ajánlották, hogy a beteglátogatás alkalmával a Commendatio Animae⁹⁸ hosszadalmas imádságait és zsoltárainak többségét is hagyják ki, és helyettük olyan, a beteggel együtt mondandó imák kerüljenek bele,

⁹⁰ KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.*, 33.

⁹¹ *Szerkesztői megjegyzés*, Religio és nevelés 1848/2. 117.

⁹² EFL AN 3129 Alsó-hevesi kerület 1848. július 20-i, Harsányi kerület július 22-i, Felső-hevesi kerület július 26-i gyűléseinek jegyzőkönyvei.

⁹³ KELEMEN, *Az 1848-as ... győri... i. m.*, 33.; ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m.*, 160.; *Kerületi gyűlés. Sziget, sept, hó 14-én*, Religio és Nevelés 1848/2. 399.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122-123.; GARAY, *Nyilatkozunk! i. m.*, 22.

⁹⁴ EFL AN 3129 Alsó-hevesi kerület 1848. július 20-i, Harsányi kerület július 22-i, Felső-hevesi kerület július 26-i gyűlésének jegyzőkönyve.; SZ. J. N. - M. P., *Nyílt levelezés*, Religio és Nevelés 1849/1. 38.; „DARUVÁRI”, *Szerencsétlen faj vagyunk mi papok...*, Marcius Tizenötödike, 1848. máj. 5. 176.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122.; Bár nem minden forrásban jelölik, hogy kimondottan a keresztelés szertartásában lévő exorcismusra gondolnak, de a szövegkörnyezetből ez valószínűsíthető. Az exorcismus formája a korabeli keresztelési szertartásban: MIHÁLYFI, *Az emberek megszentelése i. m.*, 70.; BÁRTH, *Esküvő... i. m.*; NÓDA Mózes, *Exorcizmus a liturgiában*. Praeonia 2015/2. 57-60.

⁹⁵ ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m.*, 179.

⁹⁶ BÁRTH Dániel, *A zombori ördögűző. Egy 18. századi ferences mentalitása*, Bp., Balassi, 2016.

⁹⁷ Rövid közlés. Jáky Ferencz, *györmegyei plébános...*, Religio és Nevelés 1848/2. 518.

⁹⁸ A haldokló felett mondandó imádságok sorozata, mely a Mindenszentek litániájával kezdve több – nagyrészt ősrégi – imádságot tartalmaz. KÜHÁR Flóris – RADÓ Polikárp, *Liturgikus lexikon*, Komárom, 1933. 72.

amelyek a félelemkeltés helyett – melyben különösen a szerzetesek jeleskedtek⁹⁹ – inkább a hit, a remény, a szeretet és a bűnbánat felélesztését szolgálják.¹⁰⁰ A Felső-hevesi kerület a temetés¹⁰¹ – „hol az indulat megragadtatván az Isten felé hajlíttatik” – szertartásának reformját is kívánta: az eddigiek helyett anyanyelvű énekeket és imádságokat javasoltak, melyek a földi dolgok múlandóságára, az Istenhez való ragaszkodásra, a bűnbánatra és az isteni ígéretek vigasztaló erejére hívnak fel a hívek figyelmét. Emellett hangsúlyozták, hogy a koporsóba kérés mindenképpen különböző legyen a lakodalmas kikéréstől, még ha gyakran ez „egymás helyett” történt is.¹⁰²

Harmadik kérdésként merült föl, hogy továbbra is maradjanak-e az eddig szokásos külön egyházmegyei ritualék vagy pedig a nemzeti zsinat keretében készítsenek az egész országra érvényes, egységes szertartáskönyvet, amelyet a püspöki kar tematikája is felvetett. Úgy tűnik, hogy ez a kérdés jóval kisebb vitákat váltott ki és többségében helyesléssel találkozott¹⁰³ – sőt, az Apátfalvi kerület ezt még a görögkatolikusokra is ki kívánta terjeszteni!¹⁰⁴ –, mivel valószínűleg az egységes nemzettudat vallási megjelenítési formáját látták benne. Erre utal, hogy sok kerületi gyűlés jegyzőkönyvében nem is említették külön a kérdést, valószínűleg annyira magától értetődőnek tartották. A külön rituáléval rendelkező Egri egyházmegyében azonban nem volt ilyen egységes a közös szertartáskönyv támogatottsága: voltak olyan esperesi kerületek, amelyek ragaszkodtak az egyházmegyei partikularizmus elvéhez és továbbra is saját szertartáskönyvet kívántak, amelynek megreformálását nem a nemzeti, hanem az egyházmegyei zsinattól várták.¹⁰⁵

Az egyházmegyei tanácskozások határozataiban a fentiekkel szemben sokkal egyöntetűbb kép bontakozik ki, bár ez nem jelenti azt, hogy nem válthatott ki az üléseken nagy vitát a téma. Az egyházmegyéek többségében a püspöki kar felvetésével összhangban lévő döntés született és ahhoz igazodva a szentségek kiszolgáltatásakor és más szertartások alkalmával csak egyes anyanyelvű imák, intések, áldások és magyarázó szövegek beemelését kívánták, nem pedig a rituále nyelvének megváltoztatását.¹⁰⁶ A legtöbb egyházmegyében csak általánosságban beszéltek ezekről, egyedül a Győriben részletezték, hogy pontosan mely

⁹⁹ EFL AN 3129 Felső-hevesi kerület 1848. július 26-i gyűlésének jegyzőkönyve; Szolnok-hevesi kerület július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve: „... a szerzeteseknek, kik e végső szentségek kiszolgáltatásakor nem ájtatos imák, hanem általános botrányt okozó mondatokkal élnek, illyes gyakorlat eltiltassék.”

¹⁰⁰ EFL AN 3129 Alsó-hevesi kerület 1848. július 20-i, Harsányi kerület július 22-i, Felső-hevesi kerület július 26-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁰¹ A temetés korabeli egri egyházmegyei szertartását lásd: ZSASSKOVSKY Ferenc – ZSASSKOVSKY Endre, *Temetőkönyv. Halottas egyházi szertartások imákkal s énekekkel, a hazai ritualék s egyéb egyházilag jóváhagyott kútfők nyomán, tekintettel a halálozások különféle neveire 2, 3 és 4 férfiszólamra kidolgozva s kellő utasítással ellátva*. Eger, 1879.

¹⁰² EFL AN 3129 Felső-hevesi kerület 1848. július 26-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁰³ EFL AN 3129 Miskolci kerület 1848. július 18-i, Jászberényi kerület június 8-i gyűlésének jegyzőkönyve; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122.; ZAKAR, *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében i. m.*, 171., 182.; N. A.: *Erdődi kerületi tudósítás*, Religio és Nevelés 1848/2. 229.; *Rövid közlés. Jákó Ferencz, györmegyei plébános...*, Religio és Nevelés 1848/2. 518.; GARAY, *Nyilatkozzunk! i. m.*, 22.

¹⁰⁴ EFL AN 3129 Apátfalva kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁰⁵ EFL AN 3129 Egri kerület 1848. május 23-i, Alsó-patai kerület július 17-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁰⁶ *Az esztergomi helynökkerületi tanácskozmány*, Religio és Nevelés 1848/2. 279.; *Rozsnyói gyűlés Megyei tanácskozmány*. Rosnyó, szept. 9., Religio és Nevelés 1848/2. 294.; LISZKAY Károly, *Megyei zsinat (Szepes)*, Religio és Nevelés 1848/2. 316.; *A kalocsai érsekségei folyóévi aug. 30-, 31-és sept. 1-sején tartott köztanácskozmány eredményének fő-vonásai*, Religio és Nevelés 1848/2. 349.; *Vác egyházmegyei választmány munkálata*, Religio és Nevelés 1848/2. 372., ugyanezt leközlö: = LÉNÁR, *A Váci egyházmegye zsinatai i. m.*, 173.; *A nagyváradi 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augustus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve*. Religio és Nevelés 1848/2. 407.; *Jegyzőkönyve a győri püspökniegycbéli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának*, Religio és Nevelés 1848/2. 333.; A teljesen magyar nyelvű rituálét kívánó Egri egyházmegyében is javasoltak a szertartások mellé hozzáilleszteni „alkalmas és különösen a nép ájtatosságát élesztendő” imádságokat. EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 10.

szertartásokra gondoltak: „a szentségek kiszolgáltatásánál, ünnepély- és keresztemeneteknél,¹⁰⁷ temetések- és egyházkelői¹⁰⁸ szertartásoknál anyanyelven egyszerűn szerkesztett, velős imádságok és intések”,¹⁰⁹ illetve Erdélyben hangsúlyozták, hogy a nagyheti szertartásokat mindenképpen anyanyelven kívánják.¹¹⁰ Némileg tovább ment a veszprémi határozat, amely a rituáléban nemcsak néhány imát, hanem annak „némely” részeit, vagyis feltehetően egyes szertartáselemeket is magyarra kívánt fordíttatni.¹¹¹ Azt mindenesetre több határozatban is hangsúlyozták, hogy a szertartások hatását alapvetően nem a kimondott szavak, hanem a pap méltóságteljes és áhítatos viselkedése határozza meg, valamint hogy a lelkipásztoroknak nagy hangsúlyt kell helyezniük a liturgia magyarázatára a hitoktatásban, hogy a hívek ezt kellően értsék a latin nyelv ellenére is.¹¹²

Egyedül az Egri és az Erdélyi egyházmegye kívánalma ment túl a püspöki kar által megfogalmazott felvetésen és az érvényes egyházi jogi kereteken: itt már nemcsak egyes imákat, hanem a misén kívül minden szertartást anyanyelven kívántak: „minden szertartásainkban, csak az egy szent misét kivéve, a népnelv, s illetőleg magyarországban [sic] a magyar nyelv hozassék be.”¹¹³ Érdekes az egriek érvelése: a döntés bevezetőjében kifejtik, hogy tisztában vannak a trienti zsinat előírásaival és fontosnak tartják a katolikus egyház egyetemességét is, amelynek egyik fontos kifejezője a latin nyelv, de mégis inkább Szent Pál szavait kívánják követni, miszerint a szertartások rendeltetése az, hogy azok a hívek lelki épülésére szolgáljanak, amelyhez azonban szükséges, hogy értsék azokat (Kor I. 14,10-16.). Úgy vélték, hogy az anyanyelvű szertartások egyáltalán nem veszélyeztetik az egyház egységét, melyet példákkal is alátámasztottak: a görögkatolikusoknál is ez van szokásban, csakúgy, mint Dalmáciában,¹¹⁴ és ezzel a korban sokak által értelmetlennek nevezett katolikus szertartásokat támadó nézetek is le lennének szerelve. Sőt, nemcsak a rituále, hanem a főpapi szertartásokat tartalmazó Pontificale „magyarosítását” is kívánták.¹¹⁵ Az erdélyi zsinaton¹¹⁶ is hasonló érveléssel

¹⁰⁷ Valószínűleg a körmenteket és az Áldozócsüdtörtök előtti három napban szokásos, különféle könyörgéseket tartalmazó kereszttjárást értették alatta.

¹⁰⁸ Asszonyavatás, lásd. fentebb.

¹⁰⁹ *Jegyzőkönyve a győri püspökniegycbéli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának*, Religio és Nevelés 1848/2. 333.; Az áldásokat és a kereszttjáró napok könyörgéseit az Esztergomi helynöki kerület határozataiban is kiemelték: *Az esztergomi helynökkerületi tanácskozmány*, Religio és Nevelés 1848/2. 279.

¹¹⁰ TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 124. Érdekes párhuzam, hogy ezt pont Erdélyben kérték, ahol 1831-ben kiadták Johann Winkler unzmarki plébános a nagyheti liturgiát ismertető könyvét, mely tartalmazta ezen szertartások magyar nyelvű fordítását (WINKLERN Johann, *A Szent nagy-hét, vagy is: vezérlés: ezen időt a kereszténység lelke szerint eltölteni. A mise mondó könyvből, a breviariumból, és más ceremoniai könyvekből összeírta előbb németül Vinklern János*, Kolosvár, 1831). Talán a jelzett könyvnek volt olyan jelentős hatása a helyi papság körében, hogy fontosnak tartották itt is megemlíteni ezen szertartásokat.

¹¹¹ „A szertartások, némelly kegysszerek és kegysszerféléiek épületeseb és hasznosabb végrehajtása tekintetéből igen kívánatos a szertartási könyv némelly részeinek kellő módosítással magyarra fordíttatása és isteni tiszteltünk bizonyos részeiben (a sz. Misét kivéven) az Anyanyelvnek használása.” GÁRDONYI, *Egyházmegyei zsinatok Veszprémben i. m.*, 70., 81.

¹¹² *Rozsnyói gyűlés Megyei tanácskozmány. Rosnyó, szept. 9.*, Religio és Nevelés 1848/2. 294.; *A kalocsai érsekmegyei folyóévi aug. 30-, 31-és sept. 1-sején tartott köztanácskozmány eredményének fő-vonásai*, Religio és Nevelés 1848/2. 342-343., 349.; LÉNÁR, *A Váci egyházmegye zsinatai i. m.*, 169.

¹¹³ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 9-10. Érdekes módon azonban pár sorral később az új rituále egyik hasábján meg kívánták hagyni a latin szöveget, talán a magyarul nem értő hívek számára?

¹¹⁴ Dalmácia egyes részein szláv nyelvű liturgia volt érvényben a korban, melyet IV. Incze pápa engedélyezett 1247-ben. RADÓ: *Milyen legyen a liturgia nyelve? i. m.*, 8.

¹¹⁵ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 9.

¹¹⁶ Egyházi jogi szempontból 1848-ban csak az Erdélyi egyházmegyei gyűlés tekinthető zsinatnak, a többi csupán egyházmegyei tanácskozás volt. TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 44-54.

találkozunk: a Biblia ugyanazon szakaszára és hasonló – csak éppen német – példákra hivatkozva ők is úgy látták, hogy megérett az idő az anyanyelvű szertartások bevezetésére.¹¹⁷

Érdekes megvizsgálnunk, hogy a soknemzetiségű országban pontosan mely nyelvekre gondoltak az egyházmegyei tanácskozások résztvevői. A legtöbb helyen csak anyanyelvről (Rozsnyó, Nagyvárad, Szepes, Győr), a „nép nyelvéről” (Kalocsa, Vác, Nagyvárad), illetve „honi nyelvekről” (Esztergomi helynöki kerület) beszéltek, amely arra utal, hogy nemcsak a magyar, hanem a nemzetiségi hívek nyelvi igényeit is ki akarták elégíteni a lehetőségeken belül. Az erdélyi zsinaton határoztak az ügyben a legkonkrétabban: kimondták, hogy a rituálét a magyar mellett német és „tót” nyelven is ki szeretnék adni.¹¹⁸ Arra azonban egyik egyházmegyében sem tudtak konkrét javaslatot tenni, hogy a soknemzetiségű országban hogyan lehet majd kivitelezni a többféle nyelv használatát. Ez az aggodalom már a kerületi gyűléseken is gyakran felmerült, s az egyházmegyei határozatokban olvasható kissé ködös megfogalmazások is arra utalnak, hogy azért sokaknak lehettek kétségeik az ügy sikerét illetően vagy legalábbis tanácstalanok voltak a megvalósítás módját illetően. Úgy tűnik, hogy mindenki abban bízott, hogy a nemzeti zsinat majd kitalál rá valamilyen megoldást. Egyedül – leegyszerűsítve a helyzetet – Egerben és Veszprémben kívántak kimondottan magyar nyelvű rituálét, valószínűleg azért, mert ezek területén a többitől eltérően nem sok idegen ajkú hívő élt, de ez bizony nem sokat lendített volna a nemzetiségi hívek lelki épülésén, akik közül sokan magyarul éppannyira nem tudtak, mint latinul.

Több egyházmegyei határozatban megjelent a szertartások egyszerűsítésének, illetve „modernizációjának” igénye is, amelyről mint láttuk, már az esperesi kerületi gyűléseken is szó volt. Egyházmegyei szinten is legtöbbször a keresztelési szertartás részét képező exorcismust kifogásolták és kérték ennek kihagyását, vagy legalábbis rövidítését vagy „megszelídítését”.¹¹⁹ „olly formulákkal váltassanak föl, mellyek az anyaszentegyháznak szellemét az előbbieknél jobban kifejezik”.¹²⁰ A temetési szertartásra vonatkozóan is születtek javaslatok, például a nagyváradi egyházmegyei gyűlés javasolta, hogy a búcsúztatók helyett inkább halotti beszédek tartásának.¹²¹ Az egriek a felnőttkereszteshez és esketéshez kapcsolódó rövid beszédek tartását javasolták.¹²² Több helyen kérték egyes alig vagy egyáltalán nem használt szertartások kihagyását, illetve helyettük más szertartások – például a vegyes házasságra lépők, az új megtérők és a haldokló gyermekek megáldásának, illetve a más vallásúak temetésének – felvételét az új rituáléba.¹²³ A Győri egyházmegyében gyakorlatias módon a nemzeti zsinati tematikában szereplő többi liturgikus jellegű reformot egybemosták a rituale kérdésével, és ezek megújított, illetve újonnan kidolgozandó szertartását is az új rituáléban kívánták

¹¹⁷ TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 121-126.

¹¹⁸ Ezen határozat nemzetiségpolitikai vonatkozásaira is utal Tamási Zsolt. TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 123-124.

¹¹⁹ *Az esztergomi helynökkerületi tanácskozmány*, Religio és Nevelés 1848/2. 279.; *Jegyzőkönyve a győri püspöknegyecbeli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának*, Religio és Nevelés 1848/2. 333.; EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 9-10.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122.

¹²⁰ *Az esztergomi helynökkerületi tanácskozmány*, Religio és Nevelés 1848/2. 279.

¹²¹ *A nagyváradi 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augustus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve*. Religio és Nevelés 1848/2. 407.

¹²² EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 10.; Az esküvői templomi beszédek már korábban is szokásban voltak, de ezek szerint nem minden vidéken. Vö.: KÓNYA Franciska, *Magyar nyelvű esküvői beszédek és köszöntők a 16–18. századból = Egyház és reprezentáció a régi Magyarországon*, szerk. BÁTHORY Orsolya - KÓNYA Franciska, Bp., MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport, 2016. 209-221.

¹²³ *Az esztergomi helynökkerületi tanácskozmány*, Religio és Nevelés 1848/2. 279.; *Jegyzőkönyve a győri püspöknegyecbeli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának*, Religio és Nevelés 1848/2. 333.

szerepeltetni: a vasárnapi délutáni istentiszteletet, a könyörgéseket az egyházi és világi előljárókért és a népért, az év végi hálaadást, a Halottak napi ájtatosságot és az elsőáldozás szertartását.¹²⁴ A szepesieknek nem tartalmi, hanem formai javaslatuk volt: azt ajánlották, hogy az áldásokat és az exorcismusokat egy külön kötetbe foglalják, nehogy az új rituale túl vastag és ebből adódóan a gyakorlatban nehezen használható legyen.¹²⁵

A minden hazai latin szertartású egyházmegyébe behozandó egységes rituale bevezetése iránt nem emeltek kifogást egyik egyházmegyei határozatban sem, bár – mint fentebb láttuk – az esperesi kerületi gyűléseken voltak, akik ragaszkodtak volna a saját partikuláris szertartáskönyvükhöz. Ennek megszerkesztését alapvetően minden egyházmegyében a nemzeti zsinatra, illetve a zsinaton felállított szakértői bizottságra kívánták bízni.¹²⁶

Nemcsak az egyházi férfiakat foglalkoztatta a szertartások nyelvének kérdése, de a laikusok számára sem volt közömbös, hisz ez nemcsak a klerikusokat, hanem minden katolikus hívőt érintett. Kevés forrás ismert erről, de ezekből a hívek körében is olyan megosztottság feltételezhető, mint a klérusnál. Például a pest-budai papság petícióját leközlő Nemzeti Újság szerkesztője megjegyzésében igen pozitívan értékelte és teljesen korszerűnek és jogosnak vélte a kívánságot: „Ezt a közvállalosság s erkölcsiség érdekében megtagadni nem lehet, nem szabad, különben is a közvállalosság érdeke hasonlíthatatlanul több kegyeletet igényel, mintsem hogy azt egy holt nyelvhez ragaszkodás viszketegének fölálldozni szabadna.”¹²⁷ Ezzel szemben a magyarvári katolikus hívek nyílt levélben fejezték ki ragaszkodásukat a latin szertartásnyelvhez.¹²⁸

A szabadságharc bukása után azonban az egyházi reformok, köztük az anyanyelvű rituale kérdése is „lekerült a napirendről”, Scitovszky János hercegprímás az esztergomi Rituale 1858-as új kiadásában kimondottan megtiltotta az anyanyelvhasználatot a szertartásoknál.¹²⁹ Azonban a gyakorlatban ezt nem mindig tartották be, és az egyre erősebb anyanyelvi törekvések hatására¹³⁰ a 19. század végén újra fellángolt a Rituale-vita Magyarországon.¹³¹ De ekkor sem sikerült eredményt elérni, a szertartások hivatalos nyelve továbbra is a latin maradt, bár egyes esetekben mégis előszeretettel használta a papság a magyar nyelvet.¹³² Az 1940-es évek végétől azonban már komoly engedményeket tett a Szentszék a népi nyelv használatát illetően,¹³³ s mint

¹²⁴ A témákat részletesen lásd: *1848/49 és ami utána következett... i. m.*, 51. 127. j.; *Jegyzőkönyve a győri püspökniegycbéli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának*, Religio és Nevelés 1848/2. 333.

¹²⁵ LISZKAY Károly, *Megyei zsinat (Szepes)*, Religio és Nevelés 1848/2. 316.

¹²⁶ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 9-10.; *Rozsnyói gyűlés Megyei tanácskozmány. Rosnyó, szept. 9.*, Religio és Nevelés 1848/2. 294.; *Vác egyházmegyei választmány munkálata*, Religio és Nevelés 1848/2. 372., ugyanezt leközl: = LÉNÁR, *A Váci egyházmegye zsinatai i. m.*, 173.; *A nagyváradi 1. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augustus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve*, Religio és Nevelés 1848/2. 407.; *Jegyzőkönyve a győri püspökniegycbéli clerus 1848-dik évi augustus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának*, Religio és Nevelés 1848/2. 333.; TAMÁSI, *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat i. m.*, 122.

¹²⁷ *Magyarország alrendű papságának üdvözlét az Urban!* Nemzeti Újság 1848. ápr. 23. 1241.

¹²⁸ *Nyílt levelezés XXIX. Magyar-Óvár*, Religio és Nevelés 1848/1. 388.

¹²⁹ ZSASSKOVSKY – BARTALOS, *Az egri rituale i. m.*, 3-4.

¹³⁰ A 19. század második felében már megszülettek a szertartások magyar nyelvű átiratai is, igaz, csak szigorúan magánhasználatra. GALAMBOS Ferenc Iréneusz, *Adalékok a magyar liturgikus mozgalom történetéhez = Régi és új a liturgia világából*, szerk: SZENNAY András, Bp., Szent István Társulat, 1975. 62-97.

¹³¹ ZSASSKOVSKY – BARTALOS, *Az egri rituale i. m.*, 4., 12-13.; RAJNER Lajos, *A Rituale-kérdés Magyarországon*. Bp., 1901, 3-5., 10., 269.

¹³² Például az 1931-es és 1942-es egri egyházmegyei zsinaton ismételtlen le kellett szögezni, hogy csakis latinul szabad temetni a Rituale Agriense alapján, szemben a magyar nyelvű igen népszerű ún. Temetőkönyv szövegével (TENGELY Adrienn, *Az 1931. és 1942. évi egri egyházmegyei zsinatok*, Bp., 2016, 230., 377.). Az utolsó kenet szertartásánál is már szokásban volt a 20. század elején anyanyelvű szövegek használata (MIHÁLYFI: *Az emberek megszentelése i. m.*, 284.).

¹³³ TYMISTER, Markus: *A latin, mint a liturgia nyelve. A II. Vatikáni Zsinat előtti vitához*. Praeconia 2019/2. 95.

közismert, a folyamatot a II. vatikáni zsinat liturgikus reformja tetőzte be, megvalósítva a több száz éves anyanyelvi törekvéseket.¹³⁴

¹³⁴ A II. vatikáni zsinat tanítása, szerk.: CSERHÁTI József – FÁBIÁN Árpád, Bp., Szent István Társulat, 1986, 91-129.; A reformkori elképzelésekkel összevetve érdekes összehasonlításra ad alkalmat az alábbi írás: KISS Gábor, *Magyar főpapok liturgikus témajavaslatai a II. Vatikáni Zsinat számára*, Praeconia 2018/2. 89-96.